

Õdede Agnia (Rutt) ja Elga Eliaseri arhiiv –

Eesti haritlasperekonna tüüpilise saatuse unikaalne dokumenteering

Peeter Väljas

Eesti Rahvusarhiiv

Eliasereist

Agnia ja Elga Eliaseri isa Rein (Roman) Eliaser sündis 1885. aastal Valgamaal Sangastes, õppis Riia vaimulikus seminaris, seejärel õigusteadust Kaasani ja Tartu ülikoolis (1906 – 1910). 1908. aastal (?) abiellus ta kirjanik August Gailiti õe Anna Gailitiga (s. 1885).

1910. aastast tegutseb R. Eliaser Tallinnas advokaadina. Anna ja Rein Eliaseri esiklaps Roman Rein Eliaser (*junior*) sündis 1913, tütar Agnia Eliaser 1914 ja Elga Eliaser 1920.

Pöördelistel Eesti Vabariigi sünniaegadel satub Rein Eliaser *senior* pea sündmuste epitsentrisse, olles 1917. aastal lühiajaliselt ajalehe “Tallinna Teataja” peatoimetaja, 1918 kohtuministeeriumi asjadevalitseja, 1919. Eesti välisdelegatsiooni sekretär Pariisis ja 1920 Tartu rahudelegatsiooni sekretär. Rahulikumate aegade saabudes keskendub Rein Eliaser *senior* advokaaditööle, ajuti küll ka poliitilisse ellu puutudes. Ta kuulus Riigikogu IV (asendusliikmena 1931-1932) ja V koosseisu (1932 – 1934 [1937]), esindades Eesti Rahvaerakonda, hiljem Rahvuslikku Keskerakonda. 1939. aasta aprillist kuni 1940. aasta detsembrini oli ta Riigikohtu tsiviilkolleegiumi liige. 1939. aastal autasustati R. Eliaserit Valgetähe III klassi teenetemärgiga.

Rein ja Anna Eliaseri lapsed astusid haridusteel isa jälgedes. Peale gümnaasiumide lõpetamist (Rein *junior* õppis J. Westholmi Poeglaste Gümnaasiumis, Agnia ja Elga Tallinna Linna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumis) õppisid kõik kolm Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas, mille lõpetasid *cum laude* - Rein *junior* 1937, Agnia 1938 ja Elga 1941.

Rein *junior* töötas 1937. aastast Tartu Ülikooli haldusteaduste seminari assistendina ja kaitses magistrikraadi 1940. Agnia Eliaser töötas peale ülikooli lõpetamist Tallinnas oma isa, vandeadvokaat Rein Eliaseri abina, hiljem mitmes teises advokaadi- ja õigusabibüroos, jaanuarist juunini 1941 ENSV Riigiraamatukogu vanemraamatupidajana.

14. juunil 1941 võeti kinni Rein *senior*, Anna ja Agnia Eliaser. Rein Eliaser *senior* suri juba sama aasta oktoobris Sverdlovski oblastis, NSVL SARK Sevurallag'is enne kohtuotsuse langetamist, Anna ja Agnia Eliaser küüditati Tomski oblastisse, Narõmski krai Tšainski

rajooni, kuhu nad jäid 1945. aastani. Seal peetud ametitest mainib Agnia Eliaser tööd kolhoosis põllutöölise, marjakorjaja ja tõrvakeetjana.

Rein Eliaser *junior* töötas 1943 – 44 ajalehe “Postimees” välisuudiste osakonna toimetajana Tartus. Ta arreteeriti 1945. aastal. ENSV SARK vägede Sõjatribunal mõistis talle samal aastal karistuseks 10 aastat vabadusekaotust. Rein Eliaser *junior* suri 1. mail 1953 Karaganda oblasti kinnipidamiskohas.

Noorem õde Elga õiendas juuniküüditamise ajal Tartus lõpueksameid ja pääses seeläbi väljasaatmisest. Saksa okupatsiooni ajal töötas ta tõlgina ajalehe “Postimees” Tallinna toimetuses. 1944. aastast elas paguluses Rootsis (formaalselt kodakondsuseta isikuna, Rootsi kodakondsusse võtmise taotlust ei esitanud ta kunagi).

Elga Eliaser töötas Baltimaadest saabunud põgenikele avatud tuberkuloosihaiglas Strängnäs ja hiljem bürooametnikuna Stockholmis. 1957.(?) aastani töötas ta Eesti Rahvusfondi juures, toimetades perioodilisi infobülletääne “*Newsletter from Behind the Iron Curtain*” ja “*East and West*”. Oli tegev ka teistes pagulasorganisatsioonides. 1957(?) asus tööle teadeteagentuuri Reuters ja Inglise ajalehe *The Daily Telegraph* Rootsi korrespondendipunktidesse, algul tehnilise töötaja, hiljem ajakirjanikuna, 1970(?) – 1981 oli ta ajalehe “*The Daily Telegraph*” Skandinaavia korrespondent, tegi kaastööd ka teistele väljaannetele.

Küüditatud Agnia ja Anna Eliaser said 1945. aasta kevadel loa Eestisse tagasi pöörduda. Aastatel 1945–1949 töötas Agnia ajalehe “Sirp ja Vasar” reporterina, ENSV Plaanikomisjoni Õppekombinaadis konstitutsiooni ja tööõiguse lektorina, Tallinna Arve- ja Plaanindustehnikumis nõukogude õiguse, konstitutsiooni ja majandusanalüüsi õpetajana, Tallinna XX Keskkoolis konstitutsiooni, psühholoogia ja loogika õpetajana ja ENSV Kunstnike Liidu vanemraamatupidajana.

Märtsis 1949 saadeti Agnia ja Anna Eliaser teistkordselt sundasumisele – seekord Krasnojarski krai Nazarovo rajooni, kus Agnia töötas põllutöödel, ehitusel, tellisetehases jm. Agnia ja Anna Eliaser vabanesid ja pöördusid Eestisse tagasi 1956. aastal, ema Anna suri järgmisel aastal.

Agnia Eliaser saab tööd raamatupidaja ja juriskonsuldina tekstiilivabrikus “Punane Koit”, kirjastuses “Eesti NSV Kunst”, Tallinna Pelgulinna Haigla naistenõuandlas, ENSV Tervishoiuministeeriumi Apteekide Peavalitsuses jm.

1977. aastal, peale korduvaid äraütlemisi, sai Agnia Eliaser loa lahkuda NSVL-st ja asus alaliselt elama oma õe Elga Eliaseri juurde Rootsi. Järgnevatel aastail reisisid õed palju. Agnia tegi kaastööd ajalehele "Teataja" ja teistele pagulasväljaannetele (ajakiri "Triinu", "Usk ja Elu"), osales aktiivselt pagulasorganisatsioonide ja ühingute tegevuses (Eesti Komitee, Eesti Rahvusnõukogu, Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Eesti PEN-klubi, Eesti Kultuuri Koondis jne), oli ESTO-80 raames toimunud III Eesti Naiskongressi ja ESTO-96 raames toimunud eesti naisorganisatsioonide kokkutuleku korraldavate toimkondade liige.

1980. aastate lõpul ja 1990. aastatel oli Agnia Eliaser tegev muinsuskaitse liikumises (Stockholmi Eesti Muinsuskaitse Selts), osales mentaalse (raamatud) ja materiaalse humanitaaraabi toimetamisel Eestisse.

Agnia Eliaser avaldas Rootsis kaks memuaariraamatut väljasaadetute elust Siberis – "Passita ja pajata" (Lund 1985; H.Visnapuu Fondi auhind) ja "Üheksa ametit..." (Lund 1986).

Agnia Eliaser suri Stocholmis 21. detsembril 1996. Tema põrm maeti 1997. aastal Tallinna Metsakalmistule.

Elga Eliaser suri Stocholmis 7. augustil 2003. Temagi põrm puhkab Tallinna Metsakalmistul.

Arhiivist

Õdede Eliaserite arhiivi andis peale Elga Eliaseri surma 2004. aastal Riigiarhiivile üle nende sugulane Kaia-Kadri Gailit. Arhiivi korrastamine lõpetati Riigiarhiivi kogude osakonna isikuarhiivide talituses 2007. aastal. Arhiivi, mahuga 239 säilikut, säilitatakse Riigiarhiivi hoidlas Tallinnas, Tõnismägi 16. Arhiiv sisaldab õdede elu- ja töökaiku puudutavaid dokumente: isikutunnistusi, töötõendeid, tööraamatuid, kalendermärkmikke, päevikuid ja loomingulist tegevust kajastavaid dokumente.

Õdede ühiskondlikku tegevust paguluses dokumenteerivad ülemaailmsete Eesti päevade ESTO-80 ja ESTO-96 raames toimunud III Eesti Naiskongressi ja naisorganisatsioonide kokkutuleku materjalid, samuti Agnia ja Elga Eliaserile saadetud Eesti jt Balti riikide pagulasorganisatsioonide, ühingute ja perioodiliste väljaannete toimetuste teated koosolekutest, korjandustest jm üritustest, ringkirjalised tegevusülevaated jne.

Olulise osa arhiivi kogumahust moodustavad ka sugulastelt ja tuttavatelt saabunud erakirjad.

Agnia ja Elga Eliaseri arhiivi on ladestunud ka teiste autorite artiklite, publitsistlike kirjutiste ja ilukirjanduslike tekstide käsikirju: 1) “Ruhnu märkmed 15/16 VI 1936” – olukirjeldus Ruhnu külastusest koos August Gailitiga (?); autor märkimata (Rein Eliaser *junior*?); 2) Marie Underi luuletuste autoriseeritud tõlkeid saksa ja prantsuse keeled; 3) J. Jaigi “Ballaad” autograafilise pühendusega “preili Eliaserile 2. aprillil 1948” jm.

Õdede Eliaserite laiemat huvisfääri ja kultuuri-alaseid eelistusi aitavad kaardistada arhiivis säilitatavad teatrietenduste, kontsertide, kunstinäituste jm kultuuriürituste kavad, kutsed, pääsmed ja programmid, sealhulgas Eesti Kultuuri Koondise korraldatud kirjanduslik-muusikaliste õhtute kavad ning ühiskondlik-poliitilistele tähtpäevadele (Eesti Vabariigi ning Tartu Ülikooli aastapäevad) pühendatud ürituste kavad ja programmid.

Mahukas fotokogu sisaldab ka ülesvõtteid Eliaserite ja Gailitite suguvõsa liikmeist, Anna ja Agnia (Rutt) Eliaserist väljasaadetuina Krasnojarski kraisis, Elga Eliaseri tööst Eesti Rahvusfondi perioodiliste väljaannete toimetusest 1950. aastatel, õdede Eliaserite ühistest reisidest 1970.–1990. aastatel, aga ka fotosid kultuuritegelastest (M. Under, F. Tuglas, A. Gailit jt), loodus- ja linnavaateid (näiteks Narvast ja Narva-Jõesuust 1920.–1930. aastatel).

Arhiiv sisaldab ka Agnia Eliaseri pliiatsijoonistusi ja akvarelle väljasaatmiskohast Krasnojarski kraisis Siberis ning visandeid memuaariraamatute kaanekujundusteks.

Kokkuvõtteks

Arhiivi korrastades loob arhivaar paratamatult dokumentidele uue konteksti, paneb need teineteisega dialoogi pidama. Näitena on siinkõnelejagi õdede Eliaserite arhiivi korrastades paigutanud ühte säilikusse kõrvu NSVL Söetööstuse Ministeeriumi trusti Krasnojarskšahtstroi ja selle allasutuse – Nazarovo tellisetehase juhtkonna poolt Rutt Eliaserile kõrgete tootmisnäitajate eest 1953. ja 1955. aastal antud aukirjad, tunnistuse Eesti Komitee auhinna määramisest Rutt Eliaserile loomingulise ja ühiskondliku tegevuse eest 1992. aastast ja Prof. Juhan Aaviku Fondi aukirjaga Juhan Aaviku helitööde korrastamise ja kartoteegi koostamise eest 1995. aastast.

Arhiivindust loetakse ajalooteaduse abiteaduseks. Ajaloolase ja arhivaari ametid on paljuski erinevad. Ideaalis peaks arhivaar arhiivi korrastades keskenduma küsimusele mis

liiki dokumendiga tegemist, selmet uurida, millest see dokument räägib. Õnneks pole ma 15 tööaasta jooksul ühtegi seda reeglit järgivat arhivaari kohanud. Nii mõtisklesin minagi Rein Eliaser *seniori* esmapilgul väheütleva kirja üle, milles ta Tallinna I Õigusnõuandla juhatajat palub oma juunikuu palk välja maksta sm. Rein Koemetsale ja “kirjutuslaud ning masina laud tarbekorral anda välja minu tütar Elga Eliaser’ile või tasuda temale nende väärtus jaokaupa juhul, kui tema neid Nõuandlale müüa sooviks ning Nõuandla neid osta sooviks.” Kirja on Rein Eliaser allkirjastanud Petseri jaamas 17. juunil 1941 kell 8 õhtul. Olen sirvinud Rutt Eliaserile kuulunud paarisajaleheküljelist külalisteraamatut, kus kuus esimest sissekande tegijat on K.-A. Hindrey, H. Visnapuu, J. Kärner, K.-E. Sööt, K. Ast-Rumor ja Fr. Tuglas, (kes 29. mail 1929 kirjutab: “Rootsi kuningas saabub kuue sõjalaevaga kohvik Werner”) ja kuus viimast sissekannet pärinevad H. Runnelilt, G. Ernesaksalt, T. Kallaselt, M. Undilt, J. Kaplinskilt ja M. Traadilt.

Ettekande pealkirjas väidetud Eliaserite arhiivkogu unikaalsus seisneb eelkõige selles, et “Eesti lugu” XX sajandil on läbi ühe perekonna loo dokumenteeritud sedavõrd mitmekülgselt (peaaegu kõigekülgselt): elu Eesti Vabariigis ühes riigi sünni- ja hukuga, Siber ja pagulus, Eesti NSV ja iseseivuse taastamine, paralleelselt kulgevad saatused, võrreldamatute olude, moraalsete dilemmade ja sundvalikute kiuste kohati jahmatavalt sarnased hoiakud tõepoolest põhimõttelistes küsimustes – koos on siin kõik see, mis “suurele ajaloolle” õigupoolset sisu annab ja tähenduse tekitab.

Õdede Agnia ja Elga Eliaseri arhiiv on unikaalne, nagu seda on iga isikuarhiiv, kus iga iseeneset väikese loo sees ikka teine ja palju suurem lugu varjul seisab.